

KOSOVA VE KUZEY MAKEDONYA'DAKİ OSMANLI DÖNEMİ ERKEK MEZAR TAŞLARINDA FES TİPİ BAŞLIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mücellâ ÖZKAN

Dr., Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, Konya. ozkanmucella@selcuk.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4824-4325

Rüçhan BUBUR

Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, İzmir. ruchan.bubur@ege.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0736-2595

Özkan, Mücellâ ve Rüçhan Bubur. "Kosova ve Kuzey Makedonya'daki Osmanlı Dönemi Erkek Mezar Taşlarında Fes Tipi Başlıkların Değerlendirilmesi". idil, 101 (2023 Ocak): s. 119-133. doi: 10.7816/idil-12-101-10

ÖZ

Mezar taşları; gerek kitabeleri, gerekse biçimsel ve süsleme özellikleri ile ait oldukları toplumların sanatı, kültürü ve sosyal yapısı hakkında pek çok bilgiyi günümüze taşıyan önemli kültür varlıkları içinde yer alırlar. Osmanlı Dönemi'nde erkek giyiminde kişinin mesleğini ve toplum içindeki yerini gösteren önemli bir tekstil ürünü olan başlıklar; mezar taşlarında da gerçekçi bir şekilde işlenerek, üzerinde yer aldığı şahideyi adeta heykele dönüştürmüştür. Giyim kuşam tarihine ait bilgilerimizi daha çok yazılı, sözlü kaynaklar ile tasvir sanatının verileri ve aile büyüklerimizin sandıklarından günümüze ulaşabilen örneklerden sağlayabiliyoruz. Mezar taşları da Osmanlı giyim kuşamında ayrı bir yere sahip olan erkek başlıkları hakkında güvenilir bilgiler sunan kaynakların başında yer almaktadır. Üzeri düz ve silindirik formunda, kırmızı yün kumaştan yapılmış, püsküllü bulunan bir başlık olarak tanımlayabileceğimiz fes; II. Mahmut dönemi ıslahat hareketlerinin önemli bir simgesi olmuştur. Osmanlı toplumunun 16. yüzyıldan beri tanıdığı kullandığı bu başlık, 1829'da çıkarılan bir fermanla ordu ve kamu çalışanlarının zorunlu olarak kullanımına sunulmuştur. Osmanlı sultanlarının beğenileri ile çeşitlilik gösteren feslerin mezar taşlarına yansıyan örneklerinde de aynı zenginlik görülmektedir. Makalede erkek mezar taşlarındaki fes tipi başlıkların Kosova ve Makedonya'daki örnekleri fesin kullanım kronolojisi içinde sınıflandırılarak ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Makedonya, Mezar taşı, Fes, Osmanlı dönemi

Makale Bilgisi:

Geliş: 16 Kasım 2022

Düzeltilme: 10 Aralık 2022

Kabul: 2 Ocak 2023

Giriş¹

Mezar taşlarında gördüğümüz başlık biçimleri; ölen kişinin yaşadığı dönem, sosyal statüsü, dini inancı ve medeni durumu hakkındaki bilgileri, ilk bakışta kitabesinden önce bizlere sunmaktadır. Osmanlı toplumunda giyim kuşamının önemli bir ögesi ve sosyal statünün bir belirteci olan bu başlıkların imparatorluğun merkez dışındaki bölgelerinde de aynı etkiye sahip olduğu görülür. Toplumunun kullandığı diğer başlıklar gibi, Osmanlı giyim kuşamında özellikle 19. yüzyılın ıslahat hareketlerinde adeta bir simge olan fes; Kosova ve Makedonya'daki mezar taşlarına da yansımıştır.

Osmanlı devleti Balkan coğrafyasındaki uzun hâkimiyet döneminde önemli eserler bırakmıştır. Ancak tarih boyunca bu bölgedeki savaş, istila ve doğal afetler gibi olumsuzlukların yarattığı tahribat nedeniyle de pek çok eser günümüze orijinal haliyle ulaşamamıştır². Mezar taşları, bu olumsuzluklardan en fazla etkilenen grubu oluşturmaktadır. Araştırmamızda³ mezar taşlarının büyük çoğunluğunun ait olduğu yerden taşınıp gelişigüzel yığıldığını, yer döşemesi ve temel taşı gibi farklı işlevlerde kullanıldığını tespit ettik (Res.1,2)⁴. Kosova ve Makedonya'da insitu halde tespit edilen Osmanlı dönemine ait mezar taşları ise cami ve tekke hazireleri ile türbelerin çevrelerinde bulunmaktadır.

Çalışmamızda incelediğimiz mezar taşı örnekleri, Kosova'da Priştina⁵, Yakova⁶, İpek⁷, Pirizren⁸ şehirleri ile Gora bölgesi⁹; Makedonya'da Üsküp¹⁰, Debre¹¹, Gostivar¹², Stuga¹³, Manastır¹⁴, Ohri¹⁵, Resne¹⁶, Köprülü¹⁷, Kalkandelen¹⁸ şehirleri ile Karşiyaka Bölgesi'ndeki¹⁹ mezarlıklar, türbelerin çevresi ve camilerin hazirelerinden seçilmiştir²⁰.

Osmanlı Toplumunda Kılık Kıyafet Düzenlemelerine Kısa Bir Bakış

Osmanlı döneminde kılık kıyafet düzenlemeleri ilk olarak 14. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı askerlerini Anadolu Beyliklerinin askerlerinden ayırt edebilmek için "kırmızı olan başlık renginin beyaza çevrilmesi ve divanda burma sarık giyilmesi" gibi resmi giysiler üzerinde yapılan düzenlemeler, Osman Gazi'nin devletin kuruluş ve teşkilatlandırılmasında önemli hizmetleri geçen oğlu Alaeddin Bey'e atfedilmektedir (Özcan, 1989: 320). 15. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmet döneminde protokol kıyafetleri belirlenmiş ve 16. yüzyılda toplumun farklı katmanları için kıyafet düzenlemeleri yapılmıştır (İpşirli, 2002: 510). Bir diğer kıyafet nizamnamesi de 1727'de kadın ve erkeklerin kullanabileceği kıyafet ve başlıkların belirlendiği, kürk giyme konusunda kısıtlamaların getirildiği; toplumun sosyal hayatına yönelik olarak yapılan düzenlemedir. Bu dönemde öncelikle yönetim kadrosunun batılılaşma etkisiyle yeni edindiği yaşam tarzıyla birlikte değişen giyinme biçimlerinin halk arasında da yaygınlaşması sonucu bozulmaya başlayan toplumsal düzen yeniden sağlanmaya çalışılmıştır (Quataert, 1997: 409).

1826'da Yeniçeri Ocağını kaldıran II Mahmut yerine Asâkir-i Mânsure-i Muhammediyye isimli bir ordu kurdu. 1827 yılında bu yeni ordunun kıyafetleri konusunda yapılan nizamnamede fes ordunun resmi başlığı olarak kabul edilmiştir (Uzunçarşılı, 1954: 224-226). 3 Mart 1829 tarihinde çıkarılan bir fermanla, ilmiye sınıfı dışında kavuk ve sarık kullanımına yasak getirilmiş, yapılan kıyafet düzenlemesiyle de ordu ve kamu çalışanlarına fes giyme zorunluluğu getirilmiştir (Sakaoğlu, 2015: 401).

İlk olarak Fas'ta kullanılan bir başlık olan fes, Tunus ve Cezayir'de de denizci askerler tarafından kullanılmıştır. Anadolu'da ise, 16. yüzyılda Cezayir'in Osmanlı topraklarına katılmasının ardından yaygınlaşmıştır. 16 ve 17. yüzyıllarda toplumun bildiği, kullandığı bir başlık olan ve erkeklerden önce kadınlar arasında görülen fes, bu dönemde üzerine bir tülbent sarılarak kullanılmaktaydı (Koçu, 1971: 5699). Şeriyeye

sicilleri ve tereke kayıtlarına dayalı çalışmalar da fesin II. Mahmut dönemi ıslahatları öncesinde Osmanlı topraklarında bilinen ve kullanılan bir başlık olduğunu göstermektedir²¹. Osmanlı toplumunda 16. yüzyıldan itibaren bilinen, II. Mahmut dönemi ıslahatlarıyla kamuda resmi bir başlık olan ve toplum içinde de yaygınlaşan fesin kullanımı, 1925 yılında "Şapka İktisası Hakkında Kanun" un çıkarılmasına kadar sürmüştür²².

Osmanlı Toplumunda Bir Başlık Olarak Fes

Fesi, kırmızı çuhadan yapılmış, yukarı doğru daralan silindir biçimli ve tepesinden sarkan bir püsküle sahip başlık olarak tanımlayabiliriz²³. Tabla, ibik ve püskül olarak isimlendirilen bölümlerden oluşmaktadır (Şekil 1). Tepesindeki düz bölüm tabla olarak isimlendirilmiştir. Bu bölümün merkezindeki delikte fes kumaşından yapılmış 2-2,5cm boyunda ibik denilen bir parça bulunur. Fesin püskülü bir iplikle bu ibiğin içinden geçirilerek tablanın altında düğümlenir (Koçu, 1971: 5701). Fes bu genel görünümünü korumakla birlikte, kullanım kronolojisi içinde yükseklik, tabla çapı ve püskül boyuna bağlı olarak değişim göstermiştir. Fesin resmi olarak kullanılmaya başlandığı II. Mahmut dönemindeki formu, ardından gelen padişahların beğeni ve istekleri doğrultusunda biçim olarak çeşitlilik göstermiştir. Aynı zamanda halkın da benimsediği fesin günlük hayattaki kullanımında devlet görevlilerinden ayırt edilebilmeleri için; din adamları beyaz bir tülbent, esnaf yemeni, yazma sade vatandaş ise hiçbir şey sarmadan kullanmıştır (Koçu, 1971: 5700; Tezcan, 1995:416). Çalışmamızda Kosova'da 103 adet, Makedonya'da 178 adet fes tipi başlığa sahip mezar taşı incelenmiştir. Bu mezar taşları, kullanım kronolojisi içinde değişen fes biçimlerine göre beş gruba ayrılır. İlk grubu Sultan II. Mahmut döneminde (1808-1839) görülen Mahmudiye kalıplı fes tipi başlıklar oluşturmaktadır. Ardından sırasıyla Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminin Mecidiye, Sultan Abdülaziz döneminin Aziziye ve Sultan II. Abdülhamit döneminin Hamidiye kalıplı fes tipi başlıkları gelmektedir (Tablo 1). Son grubu ise hemen her dönem ve bölgede görebildiğimiz sarıklı fes tipi başlığa sahip mezar taşları oluşturmaktadır. Feslerin form özelliklerindeki dönemlere göre olan bu değişim mezar taşlarında da bire bir izlenebilmektedir. Ancak fes başlıklı mezar taşlarının tarihlerine bakıldığında ise feslerin resmi bir başlık olarak kullanıldığı tarih aralığı ile her zaman paralellik göstermediği de izlenir.

Kosova ve Kuzey Makedonya'da Erkek Mezar Taşlarında Fes

Mahmudiye Kalıplı Fes Tipi Başlıklı Mezar Taşları:

Tabla çapı, baş çapından geniş, tabla üzerinde mavi renkte ipekten bir püskülü bulunan ve püskülün arkadan sarkan kesimine süs takılarak kullanılan fes tipine Mahmudî kalıplı fes adı verilmektedir (Uzunçarşılı, 1954: 230; Koçu, 1971: 5701; Göktaş, 1994: 296; Tezcan, 1995: 416). Yukarıdan aşağıya hafif daralan II. Mahmut döneminde kullanılan bu feslerin püskülü tabla üzerinde dağınık halde bulunmaktadır. Ancak fes başlıklı mezar taşlarının tarihlerine bakıldığında ise fes kalıbının resmi bir başlık olarak kullanıldığı tarih aralığı ile her zaman paralellik göstermediği de izlenir. İncelediğimiz örneklerden Makedonya Gostivar'da Saat Kule Camisinin haziresinde bulunan mahmudiye kalıplı fes tipi başlığa sahip 1853-54 tarihli mezar taşı; II Mahmut döneminde hayatta iken bu başlığı kullanan kişinin, ölümünden sonra da aynı başlık ile defnedilmiş olduğunu düşündürmektedir (Res.3, Şek.2). Bu durum aynı zamanda başlığın halk arasında hemen terk edilmediği ve bir süre daha kullanılmış olduğuna da işaret eder. Makedonya'nın Karşiyaka bölgesinde 1788-89 (Res.4) ve Kosova'da İpek'teki Bulazade camisinin haziresinde tespit ettiğimiz 1813 tarihli bir mezar taşı örneğinde (Res.5, Şek.3) Mahmudiye kalıplı fes biçiminin görülmesi, fesin henüz ordunun resmi başlığı olmadan önce de halk

arasında kullanılmış olduğunu göstermektedir. Makedonya Ohri'de Haydar Paşa Camii haziresinde bulunan 1563 tarihli mezar taşı ise, erken tarihli bir diğer örnektir (Çal, 2000: 212).

Mecidiye Kalıplı Fes Tipi Başlıklı Mezar Taşları:

İkinci olarak 1839 – 1861 yıllarında kullanılmış olan Mecidiye kalıplı fesler ise, II. Mahmut dönemi feslerinin aksine; tablası dar, baş çevresi geniş ve fesin boyunu geçen mavi renkli ipekten yapılmış kalın bir püsküle sahiptir. Bu feste de püskül fesin arkasından enseye doğru sarkıtılarak kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1954: 230; Koçu, 1971: 5701; Göktaş, 1994: 296)²⁴.

Kosova'da 39, Makedonya'da ise 86 adet Mecidiye kalıplı fes başlıklı mezar taşı 1716-17 ile 1879-80 yılları arasında tarihlenmektedir. Bunlar içinde Kosova'da Yakova Hadım Ağa camisinin haziresinde bulunan 1791 tarihli mezar taşı (Res.6, Şek.4); fesin resmi bir başlık olamadan önceki kullanımına bir örnek olmakla birlikte, kronolojide ilk sırada bulunan mahmudiye kalıplı feslerden de önceye ait olmasıyla dikkat çekici bir örnektir.

Aziziye Kalıplı Fes Tipi Başlıklı Mezar Taşları:

1861- 1876 yıllarında Sultan Abdülâziz'in kullandığı Aziziye kalıplı fesler; tablası dar, baş çevresi geniş ve yukarıdan aşağıya eğiminin fazla olması nedeniyle de yayvandır (Uzunçarşılı, 1954: 230; Koçu, 1971: 5701; Göktaş, 1994: 296). Mecidiye kalıplı feslerden farklı olarak kısa ve yayvan oluşlarıyla dikkat çekmektedirler.

Kosova'da ve Makedonya'da 1919-20 yıllarına kadar örneklerini tespit ettiğimiz Aziziye kalıplı fes tipi başlıklı mezar taşlarından Kosova / Prizren'deki Suzi Çelebi Camisinin haziresinde yer alan 1791-92 tarihli mezar taşı bu grubun en erken tarihli örneğidir (Res.7, Şek.5). Kosova İpek'te Bayraklı Camisinin haziresinde yer alan Miralay Mustafa Hayri Bey'in lahit şeklindeki mezarının ayak ve baş şahideleri süslemeleriyle de dikkati çekmektedir (Res.8, Şek.6).

Hamidiye Kalıplı Fes Tipi Başlıklı Mezar Taşları:

Kullanım kronolojisinde son olarak Hamidiye kalıplı fes tipi başlığa sahip mezar taşları yer almaktadır. Tabla çapı baş çapından daha dar ve yukarıdan aşağıya eğimi az olan bu fes tipi Aziziye kalıplı feslere göre daha dik ve yüksek görünmektedir (Uzunçarşılı, 1954: 230; Koçu, 1971: 5701; Göktaş, 1994: 296). İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilerde bu fes, tabla çapı ile baş çapı eşit olarak tanımlanmıştır (Uzunçarşılı, 1954: 230). Bir diğer kaynakta ise Mecidiye kalıplı fesle aynı forma sahip olan bu fesin daha yüksek olduğu ifade edilmiştir (Mahmut Şevket Paşa, 1983: 115).

Makedonya Gostivar'da Saat Kule camisinin haziresinde yer alan Seyyit Ahmet oğlu Abdullah'ın 1716-17 tarihli Hamidiye kalıplı fes tipi başlığa sahip mezar taşı; kullanım kronolojisinin sonunda yer alan bu başlık tipinin, fesin resmi kullanımının öncesinde de mezar taşlarına yansımış olduğunu göstermektedir (Res.9, Şek.7).

Sarıklı Fes Tipi Başlıklı Mezar Taşları:

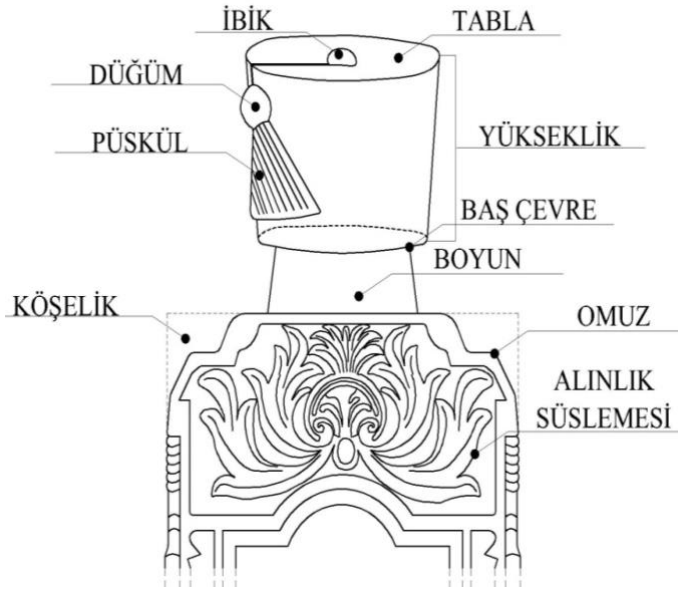
Araştırmacılar sarıklı başlıkların kökenini Orta Asya'ya kadar dayandırmaktadırlar (Ögel, 1985: 150). Hemen her dönemde ve toplumun her kesiminde başlıkların çevresine destar olarak adlandırılan dokuma ya da deri parçasının sarıldığı bilinmektedir. Halkın 16. yüzyıldan itibaren benimsediği günlük hayatta kullandığı fes, II. Mahmut döneminde devlet görevlileri için zorunlu olduğunda, din adamları beyaz tülbent, esnaf ta yemeni, yazma gibi dokumaları sararak kullanabilmekteydi. Sarıklı feslerin kültürün bir parçası olan başlığa bir destar sarma

alışkanlığının devamı olarak görülebilir. Halkın günlük yaşamında kullandığı fesler içinde sayılabilecek olan sarıklı fesler için bir kronoloji izlenmemektedir. İncelediğimiz örnekler içinde Makedonya Gostivar'da Saat Kule camisinin haziresindeki 1879-80 tarihli Hacı Hamza Ağa'nın mezar taşı en erken, Kosova Prizren'de Müslüman mezarlığında yer alan 1944 tarihli Hacı Abdül Ağa'nın mezar taşı ise en geç tarihli örnektir (Res.10, Şek.8 / Res.11, Şek.9).

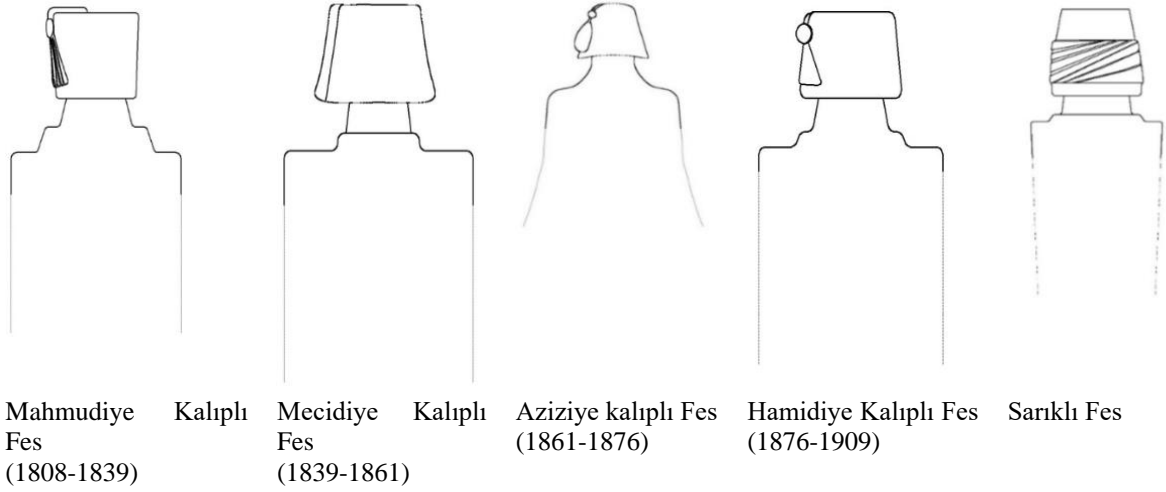
Sonuç ve Değerlendirme:

Çalışmamızda Kosova ve Makedonya'da toplam 281 adet fes tipi başlığa sahip mezar taşı incelenmiştir. Bunların 28 adedi Mahmudiye kalıplı, 125 adedi Mecidiye kalıplı, 23 adedi Aziziye kalıplı, 89 adedi Hamidiye kalıplı ve 16 adedi sarıklı fes tipine aittir. İncelediğimiz mezar taşlarında mecidiye ve hamidiye kalıplı fes tipi başlıkların çoğunluğu oluşturduğu görülür. Mecidiye kalıplı fes tipi başlıklar 1716 ile 1880, hamidiye kalıplı fes tipi başlıklar 1790 ile 1909 yılları arasında tarihlenmektedir. Sayıca daha az örneği bulunan mahmudiye ve aziziye kalıplı fes tipi başlığa sahip mezar taşlarından, Aziziye kalıplı olanlar 1791 ile 1920, mahmudiye kalıplı olanlar ise 1813 ile 1854 yılları arasına tarihlenmiştir. Toplumun hemen bütün katmanlarında görülebilen ve hatta cumhuriyet dönemi mezar taşlarına da yansımış olan sarıklı fes tipi başlığa sahip olanlar 1879 ile 1945 yılları arasında tarihlidir. Farklı fes biçimlerinin Kosova ve Makedonya'da mezar taşlarına yansıdıkları tarihler incelendiğinde, Osmanlı sultanlarının bu fesleri kullandıkları dönemleri yansıtmadığı görülür. Anadolu'da Osmanlı Dönemi mezar taşlarının incelendiği yayınlardaki örnekler dahilinde, çalışmamızdaki bütün gruplara ait örneklerin sadece Rize'de (Hanoğlu, 2015, 1912) bir arada görüldüğü dikkati çekmektedir. Anadolu'da aziziye kalıplı fes tipi mezar taşı başlığı hemen hemen bütün bölgelerde yaygın ve çok sayıda bulunurken, mahmudiye, hamidiye ve mecidiye kalıplı fes tipi başlıklara daha az rastlanmıştır²⁵. Cezayir'in 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılmasının ardından toplumun tanıdığı ve benimsediği bir başlık olan fesin, Kosova ve Makedonya'daki mezar taşlarındaki örnekleri incelendiğinde, 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar geniş bir zaman dilimi içinde tarihlendirildikleri görülür. Osmanlı padişahlarının kullanım kronolojisi içinde tanıttığımız fes tipi başlığa sahip mezar taşlarının gerek Kosova ve Makedonya'da incelemiş olduğumuz örneklerinde, gerekse kaynaklardan sağladığımız Anadolu örneklerinde bu kronolojinin izlenmediği dikkati çekmektedir. Sultanların benimsemiş olduğu farklı fes biçimlerinin mezar taşlarına yansıyan erken örnekleri; fes kalıplarındaki bu çeşitliliğin hemen hemen her dönemde bulunduğunu gösterir.

Görseller

Şekil 1. Erkek mezar taşında fes başlığının terminolojisi.

Şekil 1. Dönemlere göre fes kalıplarının temsili çizimi.

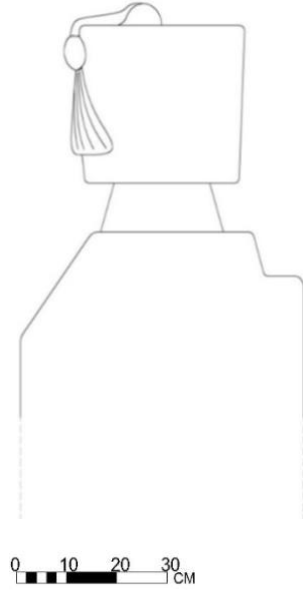
Resim 1. Üsküp'te mezar taşları zeminde ve basamaklarda kullanılmıştır.

Resim 2. Makedonya / Struga'da yol kenarında yığılmış mezar taşlar.

Resim 3. Alemdar Ali'nin oğlu Yakup'un mezar taşı

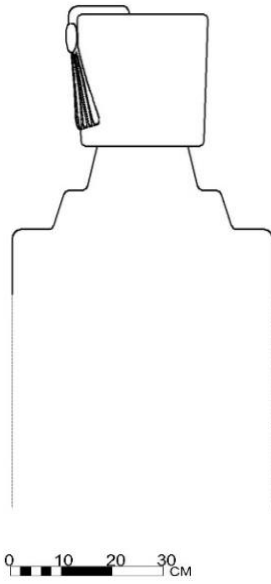
Şekil 2. Alemdar Ali'nin oğlu Yakup'un mezar taşı başlığı

Resim 4. Karşıyaka bölgesi / Makedonya - Vefat Tarihi: H.1203/M. 1788-89.

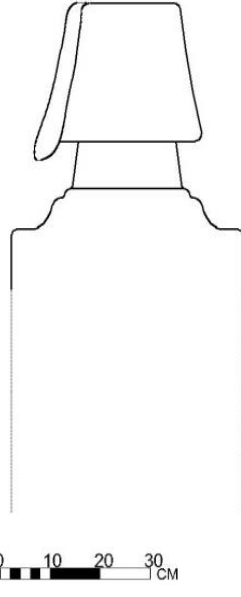
Resim 5. Abdullah'ın oğlu İslam Sipahi'nin mezar taşı

Şekil 3. Abdullah'ın oğlu İslam Sipahi'nin mezar taşı başlığı.

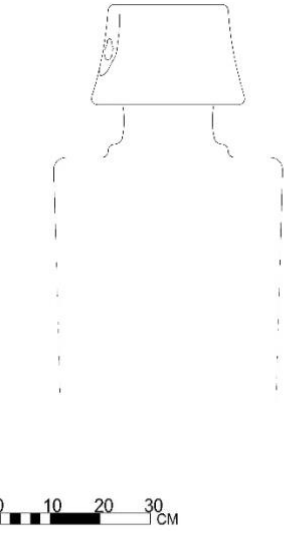
Resim 6. Kahraman Bey'in mezar taşı

Şekil 4. Kahraman Bey'in mezar taşı başlığı

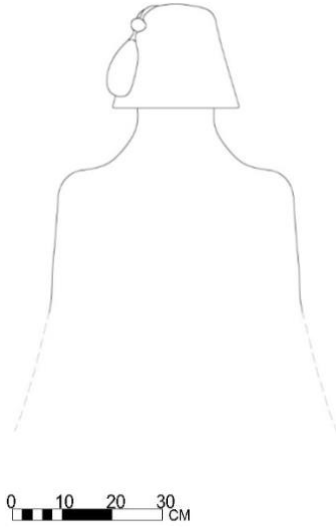
Resim 7. Ali Fehmi'nin mezar taşı.

Şekil 5. Ali Fehmi'nin mezar taşı başlığı.

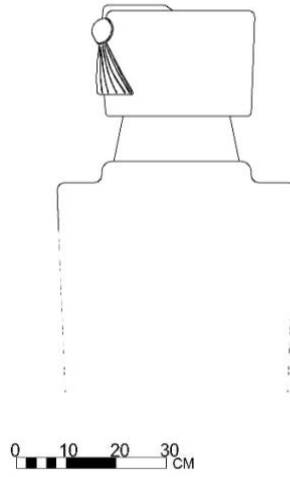
Resim 8. Miralay Mustafa Hayri Bey'in mezar taşı.

Şekil 6. Miralay Mustafa Hayri Bey'in mezar taşı başlığı.

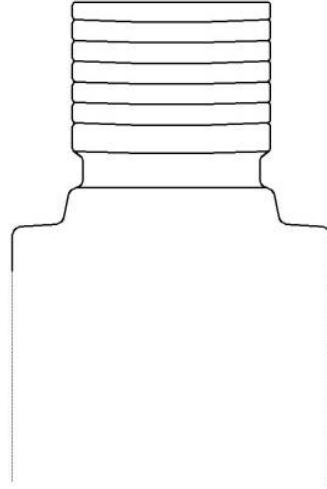
Resim 9. Seyyid Ahmet'in oğlu Abdullah'ın mezar taşı.

Şekil 7. Seyyid Ahmet'in oğlu Abdullah'ın mezar taşı başlığı.

Resim 10. Hacı Hamza Ağa'nın mezar taşı.

Şekil 8. Hacı Hamza Ağa'nın mezar taşı başlığı.

Resim 11. Hacı Abdül Ağa'nın mezar taşı.

Şekil 9. Hacı Abdül Ağa'nın mezar taşı başlığı.

¹ Alan araştırmamız Eylül 2013'te Kosova ve Eylül 2015'te Makedonya'da yapılmıştır. Çalışmamız 19-21 Ekim 2018 tarihleri arasında Adnan Menderes Üniversitesi ile Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği'nin Aydın / Kuşadası'nda düzenlediği I. Uluslararası Türk – İslâm Mezar Taşları Kongresi'nde "Kosova ve Makedonya'daki Osmanlı Dönemi Erkek Mezar Taşlarında Fes Tipi Başlıkların Tipolojisi Üzerine Bir Deneme" başlıklı sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Makale, Dr. Mücella Özkan'ın Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı'nda 2019 yılında sonuçlandırdığı "*Makedonya ve Kosova'daki Osmanlı Dönemi Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar*" başlıklı doktora tezinden bir bölümün güncel yayınlar ışığında tekrar ele alınmasıyla hazırlanmıştır.

² Kosova'daki pek çok eser 1689'da Avusturya istilasında harap olmuştur. Ardından yaşanan I. ve II. Dünya savaşlarında da Balkanlar'daki eserler zarar görmüştür (Aktepe, 1997: 217; Virmiça, 2012: 25)

³ Alan araştırmamız Kosova'da Eylül 2013 tarihinde, Makedonya'da Eylül 2015 tarihinde yapılmıştır.

⁴ Çalışmamızdaki mezar taşlarının bazıları araştırmacılar tarafından incelenerek yayınlanmıştır. Ancak araştırma tarihimizde bu taşların bazılarının yerinde bulunmadığını, bazılarının da kitabelerinin okunamayacak kadar yıpranmış olduğunu tespit ettik. Kosova ve Makedonya'daki mezar taşlarının durumu hakkındaki tespitler için ayrıca bkz. Alyılmaz, 2016.

⁵ Kosova Tarihi Anıtları Koruma Merkezi bahçesi, Gazi Mestan ve Murat Hüdavendigâr Türbelerinin çevresinde yer alan mezar taşlarından seçilmiştir.

⁶ Hadım Ağa Camii haziresindeki mezar taşlarından seçilmiştir.

⁷ Bayraklı, Bulazade, Defterdar ve Gülfem Hatun Camilerinin hazireleri ile Müslüman mezarlığındaki mezar taşlarından seçilmiştir.

⁸ Prizren Müzesi ve Müslüman Mezarlığı; Emin Paşa, Gazi Mehmet Paşa, Maksut Paşa, İlyas Kuka, Hacı Kasım, Suzi Çelebi ve Müderris Ali Efendi Camilerinin hazireleri; Sinani Tarikatı ve Halveti tekkelerinin bahçeleri ile Mamuşa Köy mezarlığındaki mezar taşlarından seçilmiştir.

⁹ Brod Çarşı Camii haziresi ile Brod, Kruşeva, Restelica, Kukulane ve Zlipotok mezarlıklarından seçilmiştir.

¹⁰ Dağıstanlı Ali Paşa, İsa Bey, İshak Paşa, Murat Paşa, Mustafa Paşa ve Yahya Paşa Camilerinin hazireleri ile Rufai Tekkesinin bahçesindeki mezar taşları seçilmiştir.

¹¹ Hünkâr Camii haziresindeki mezar taşlarından seçilmiştir.

¹² Saat Kule camisinin haziresindeki mezar taşları seçilmiştir.

¹³ Struga, Vrampışt ve Kanatlar köyündeki mezar taşları seçilmiştir.

¹⁴ İshakiye Camii haziresindeki Struga, Vrampışt ve Kanatlar köyündeki mezar taşları seçilmiştir.

¹⁵ Ali Paşa Camii Haziresi ile Halveti Tekkesinin bahçesindeki mezar taşları seçilmiştir.

¹⁶ Hacı Murat ve Hacı Ramazan Bey camilerindeki mezar taşlarından seçilmiştir.

¹⁷ Fazıl Ahmet Paşa Camii Haziresi camisinin haziresindeki mezar taşları seçilmiştir.

¹⁸ Gam Gam, Eski, Paşa ve Saat Kule camilerinin hazireleri, Harabati Tekkesi ile Müslüman Mezarlığı'ndaki mezar taşları seçilmiştir.

¹⁹ Kuruşeva, Vırtekitsa, Koliçan'daki mezar taşlarından seçilmiştir.

²⁰ Kosova ve Makedonya'daki mezarlıkların ve hazirelerin durumu hakkında bilgi için bkz. Özkan, 2019: 5-10.

²¹ Bu çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Şahin, 2019: 7-13.

²² Kanun hakkında bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.671.pdf>; şapka devrimi hakkında geniş bilgi için bkz. Eski, 1998.

²³ Tezcan, 1995: 415; <https://sozluk.gov.tr/>; Fes hakkında geniş bilgi için bkz. Pakalın, 1971: 610-614.; Koçu, 1971: 5698-5702.

²⁴ Mecidiye kalıplı fesi tabla çapı baş çevresinden geniş olan fesler olarak tanımlayan çalışma için bkz. Çal, 2000: 212.

²⁵ İstanbul örnekleri için bkz. Çal 2000, Uğurluel 2007, Gül 2009, Kurtbil 2009, Laqueur 2013, Yariş 2015.; Giresun örnekleri için bkz. İltar, 2005.; Edirne örnekleri için bkz. Arslan 2007, Baş 2009.; Bolu örnekleri için bkz. Çal, 2007.; Kastamonu örnekleri için bkz. Gümüşdağ 2007, Gündoğan 2007.; Çorum örnekleri için bkz. Sevin, 2008.; Akhisar örnekleri için bkz. Erdem, 2009.; Trabzon örnekleri için bkz. Gedikli 2010, Eren 2011.; Çanakkale örnekleri için bkz. Şen, 2010.; Sinop örnekleri için bkz. Türker, 2011.; Ordu örnekleri için bkz. Çelik, 2012. Sakarya örnekleri için bkz. Yavuz, 2013.; Rize örnekleri için bkz. Hanoğlu, 2015. Aydın örnekleri için bkz. Varol, 2015.; Uşak örnekleri için bkz. Bayrakal, 2016.; Kocaeli örnekleri için bkz. Tanık, 2016.

Kaynaklar

- Aktepe M. (1997). "Kosova" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, s. 216-219., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Alyılmaz C. (2016). "Kosova ve Makedonya'daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarının Bugünkü Durumu", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1) , 56-93.
- Arslan, A. (2007). Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (H. Acun) Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Baş, E. (2009). Edirne Beylerbeyi Camii Haziresi'nde Bulunan Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (M. Özer) Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Anabilim Dalı / Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Bayrakal, S. (2016). *Uşak'ta Osmanlı Mezâr Taşları*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi
- Çal, H. (2000). "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Târîhi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, 28-30 Mayıs 1999, s. 206-225, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları 11.
- Çal, H. (2007). "Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi* (30), 295-383.
- Çelik, B. (2012). Ordu ili Ünye ilçesi Hacı Osman Ağa Camii Haziresindeki Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (E. Nefes) Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Erdem, T. (2009). Akhisar Ulu Camii ve Paşa Camii Hazirelerindeki Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (G. Tunçel) Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Anabilim Dalı / Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Eren, S. (2011). Trabzon İli Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmaret Mezarlığındaki Mezar Taşları. *Doktora Tezi*. (G. Tunçel) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Eski, M. (1998). "Atatürk, Cumhuriyet ve Kıyafet Devrimi", *Erdem Dergisi*, C. XI, S, 31, 57-77.
- Gedikli, İ. (2010). Akçaabat yöresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (Y. Can) Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı / İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı.
- Göktaş, U. (1994). "Fes" Maddesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 296, 297. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını.
- Gül, S. (2009). Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı (Batı Yönündeki 18. Yüzyıl Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi). *Yüksek Lisans Tezi*. (H. Ö. Barışta) Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / Türk Sanatı Anabilim Dalı.
- Gümüşdağ, G. (2007). Kastamonu Şehri Nasrullah Camisi, Yılanlı Camisi, Yakup Ağa Camisi, Ahmet Dede Camisi Hazirelerindeki Mezar Taşları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Gündoğan, B. (2007). Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresi Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (H. Çal,) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Hanoğlu, C. (2015). Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları. *Doktora Tezi*. (A. A. Bayhan) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- İltar, G. (2005). Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (H. Çal) Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

- İpşirli, M. (2002) "Kıyafet" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt. 25, s. 510-512. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koçu, R. E. (1971). "Fes" Maddesi, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 10, s. 5698-5702. İstanbul: Koçu yayınları.
- Kurtbil, Z. H. (2009). Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı (Batı Yönündeki 19. Yüzyıl Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi). *Yüksek Lisans Tezi*. (H. Ö. Barışta) Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / Türk Sanatı Anabilim Dalı.
- Laqueur, H.-P. (2013). Hüve'l- Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları. (S. Dilidüzgün, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ögel, B. (1985). Türk Kültür Tarihine Giriş V. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özcan, A. (1989). "Alâeddin Bey" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt. 2, s. 320. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özkan, M. (2019). Makedonya ve Kosova'daki Osmanlı Dönemi Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar. Doktora tezi (R. Bubur) İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı.
- Pakalın, M. Z. (1971). "Fes" Maddesi, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Fasikül 1, s. 610-614. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi (ikinci baskı)
- Paşa M.Ş. (1983). Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti. Ankara: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
- Quataert D. (1997) "Clothing laws, State, And Society in The Ottoman Empire, 1720-1829", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 29, Sayı 3, (Ağustos 1997), s.403-425. Cambridge University Press.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu mülküm sultanları*. Alfa Tarih.
- Sevin, E. N. (2008). Çorum Şehri Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (H. Çal) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Şahin, A. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Başlık Olarak Fesin Kullanımı ve Feshane-i Amire (1829-1850)* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi).
- Şen, K. (2010). Eceabat'a Bağlı Bazı Merkezlerdeki Türk- İslam Dönemi Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (Z. Uysal) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Tanık, S. (2016). Kocaeli, Gölcük Değirmendere Mezarlığı Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (M. Z. İbrahimgil) Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Anabilim Dalı / Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Tezcan, H. (1995). "Fes" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, s. 415-416. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türker, F. (2011). Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresi'ndeki Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (R. Gün) Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Uğurluel, T. (2007). İstanbul Tahtakale'de Yavaşça Şahin Haziresi. *Yüksek Lisans Tezi*. (S. Mülayim) Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / Türk Sanatı Anabilim Dalı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1954). "Asakir-i Mansure'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadrazam Takriri ve İkinci Mahmut'un Hattı Hümayunu" *Belleten*, 18 (70) 223-230.
- Varol, A. H. (2015). Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii haziresi mezar taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (M. Çerkez) Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Anabilim Dalı / Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Vırmaç, R. (2012), Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt 3, Prizren: Kosova Türk Araştırmacılar Derneği.
- Yavuz, S. (2013). Sakarya ili Geyve ilçesi Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. *Yüksek Lisans Tezi*. (C. Nemlioğlu) Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sanat Tarihi Anabilim Dalı / Sanat Tarihi Bilim Dalı.

HEADGEARS ON OTTOMAN TOMBSTONES IN KOSOVO AND MACEDONIA

Mücellâ ÖZKAN, Rüçhan BUBUR

Abstract

Tombstones are important cultural assets that feature valuable information about the art, culture, and social structure of the societies they belong to, both with their inscriptions as well as their formal and ornamental characteristics. Men's headdresses during the Ottoman period were symbols that revealed the profession and status of the person in the society. The headdresses had been rendered realistically on the tombstones, which had turned the tombstone into a piece of sculpture. The information on the history of clothing is mostly obtained through written and oral sources and the samples that have survived to the present day from previous generations. Gravestones are also one of the significant sources that provide reliable information about men's headdresses, which have a special place in Ottoman clothing. The fez, which can be defined as a flat and cylindrical headdress made of red wool fabric with a tassel; became an important symbol of the reform movements during the reign of Mahmut the Second. The fez, which had been used by the Ottoman society since the 16th century, was put into compulsory use by the army and public employees with an edict issued in 1829. The fez was varied in form with the desires of the Ottoman sultans. The same richness can be seen on the representations of the fez on the tombstones. In this article, headgears on male tombstones which represent a fez in Kosovo and Macedonia are classified and evaluated in a chronological order.

Keywords: Kosovo, Macedonia, Tombstone, Fez, Ottoman period